

PAULINA BYZDRA-KUSZ* – LUBLIN
JOANNA NASTALSKA-WIŚNICKA** – LUBLIN

**KATOLICKI UNIWERSYTET LUBELSKI W PIERWSZYCH
LATACH POWOJENNYCH – SYMPOZJUM NAUKOWE
I WYSTAWA W BIBLIOTECIE UNIWERSYTECKIEJ KUL, LUBLIN,
9 GRUDNIA 2024 ROKU**

9 grudnia 2024 roku, z okazji 80-lecia reaktywacji KUL, a w 107. rocznicę pierwszej inauguracji roku akademickiego i rozpoczęcia zajęć na Uniwersytecie Lubelskim, miało miejsce sympozjum naukowe „Katolicka uczelnia w socjalistycznej rzeczywistości pierwszych lat powojennych” oraz wernisaż wystawy „Nowa rzeczywistość, nowe wyzwania: Katolicki Uniwersytet Lubelski w pierwszych latach po II wojnie światowej”. Inicjatorem wydarzenia były Ośrodek Badań nad Dziejami KUL oraz Biblioteka Uniwersytecka KUL, która gościła prelegentów i uczestników w swoich murach.

Sympozjum otworzył prorektor KUL ds. misji ks. dr hab. Piotr Wiśniewski, prof. KUL (il. 1), podkreślając, że jest to czwarta edycja cyklu konferencji „Nasz Założyciel – ks. Idzi Radziszewski”, organizowanego przez Ośrodek Badań nad Dziejami KUL ku pamięci pierwszego rektora uniwersytetu. W swoim wystąpieniu podkreślił, że wydarzenie to ukazuje rolę, jaką KUL odegrał w Polsce socjalistycznej, zwłaszcza w zakresie krzewienia kultury narodowej i edukacji. Przypomniął również, że Katolicki Uniwersytet Lubelski był pierwszą uczelnią na ziemiach polskich, która wznowiła działalność akademicką po zakończeniu okupacji niemieckiej, rozpoczynając rok akademicki 1944/1945.

* Paulina Byzdra-Kusz – dr historii, adiunkt, Ośrodek Badań nad Dziejami KUL, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

e-mail: pkusz@kul.pl

<https://orcid.org/0000-0002-5495-5916>

** Joanna Nastalska-Wiśnicka – dr historii, starszy kustosz naukowy, Oddział Informacji Naukowej, Biblioteka Uniwersytecka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II

e-mail: joanna.nastalska-wisnicka@kul.pl

<https://orcid.org/0000-0003-3402-3051>

Następnie głos zabrał dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej KUL Artur Podsiadły (il. 2), który zwrócił uwagę, że wydarzenie to ma szczególne znaczenie w kalendarium uniwersytetu oraz miasta, ponieważ odnosi się do przełomowego roku 1944, który był nadzieją dla rozwoju badań naukowych – podstawy egzystencji każdego społeczeństwa. Wyraził radość, że sympozjum odbywa się w Bibliotece Uniwersyteckiej, która jako instytucja naukowa i archiwum pamięci akademickiej stanowi naturalne miejsce dla takich refleksji i badań historycznych.

Doktor hab. Irena Wodzianowska, dyrektor Ośrodka Badań nad Dziejami KUL, zwróciła uwagę na paralele między odbudową KUL po II wojnie światowej a jego początkami w 1918 roku. Nasuwające się tu analogie to: niestabilne warunki polityczne i gospodarcze w kraju, zła sytuacja finansowa i lokalowa uniwersytetu czy niedobór kadry naukowej. Dodatkowo czwarta odsłona cyklu konferencji, mających uczcić pierwszego rektora KUL, mimo oddalenia w czasie, przypominała o celu, który sobie postawił, a który obrał także ks. Antoni Słomkowski, zwany odnowicielem KUL. Było to stworzenie warunków do kształcenia polskiej inteligencji katolickiej oraz walka o dusze młodzieży w niesprzyjających warunkach politycznych.

Po przemówieniach otwierających sympozjum rozpoczęła się jego właściwa część, podzielona na dwa panele tematyczne. Pierwszy z nich, prowadzony przez kustosz Jadwigę Jagodę Jaźwierską, poświęcony był historii KUL w latach 40. i 50. XX wieku, drugi dotyczył wznowienia działalności Biblioteki KUL oraz pozycji KUL na edukacyjnej mapie miasta i Polski. Ze względu na niedyspozycję dwóch prelegentów organizatorzy zmodyfikowali program, co spowodowało, że w każdej sesji wystąpiło po trzech mówców. W pierwszym panelu głos zabrali dr hab. Ewa Rzeczkowska oraz ks. prof. dr hab. Antoni Dębiński. Następnie referat przygotowany przez pracownicę Ośrodka Badań nad Dziejami KUL dr Paulinę Byzdrę-Kusz zaprezentowała w jej zastępstwie dr hab. Irena Wodzianowska.

Pierwsze wystąpienie przybliżyło słuchaczom wydarzenia upalnych lipcowych dni 1944 roku, gdy w Lublinie rozegrała się walka o władzę nad miastem, a w konsekwencji – nad całością Polski. Choć początkowo rządy objęli przedstawiciele Delegatury Rządu na Kraj, wspierani przez Armię Krajową, sytuacja szybko uległa zmianie. Już po kilku dniach kontrolę przejął Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego, korzystający z militarnego wsparcia Armii Czerwonej, co zapoczątkowało nowy etap w dziejach kraju. Referat ukazał sytuację powojennego Lublina – przepełnionego wszelkiej maści uchodźcami, zmagającego się z brakami aprowizacyjnymi i problemami infrastrukturalnymi, ale jednocześnie tętniącego życiem kulturalnym i naukowym. W tych niepewnych realiach przedwojenni profesorowie KUL podjęli starania o reaktywację uniwersytetu. Wśród nich był ks. prof. Antoni Słomkowski, który został przez nich wybrany na pierwszego powojennego rektora i podjął działania na rzecz przywrócenia działalności akademickiej.

Jego osobie poświęcony był drugi referat tej sesji, przedstawiony przez byłego rektora KUL ks. prof. dr. hab. Antoniego Dębińskiego, który powołał do istnienia Ośrodek Badań nad Dziejami KUL i chętnie wspiera inicjatywy konferencyjne tej jednostki. Jako pomysłodawca przeprowadzenia sprawy rehabilitacji ks. rektora Antoniego Słomkowskiego, która w marcu 2018 roku zakończyła się stwierdze-

Il. 1. Prorektor ds. misji ks. dr hab. Piotr Wiśniewski, prof. KUL podczas otwarcia konferencji, fot. T. Koryszko

Il. 2. Dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej KUL Artur Podsiadły podczas otwarcia konferencji, fot. T. Koryszko

niem przez Sąd Okręgowy w Warszawie nieważności orzeczeń sądowych z lat 50. XX wieku, przytoczył on okoliczności, w których odnowiciel KUL przeciwstawiał się komunistycznej władzy. Podkreślił, że ks. Słomkowski sprzeciwiał się ideologizacji KUL – nie dopuszczał do powstania partyjnych organizacji młodzieżowych oraz walczył o zachowanie wolności nauki i niezależności uniwersytetu. Jego postawa doprowadziła do usunięcia go ze stanowiska rektora, aresztowania, a następnie – w 1953 roku – skazania na trzy lata więzienia w sfinansowanym procesie pod zarzutem popełnienia przestępstwa dewizowego.

Ostatni referat w pierwszej sesji nosił tytuł „Substancja materialna KUL (1944-1964)” i dotyczył sytuacji lokalowej oraz finansowej uniwersytetu w pierwszych dekadach po wojnie. Zasadności użycia pierwszej daty nie trzeba objaśniać, zaś rok 1964 to ostateczne odebranie przez władze komunistyczne budynków należących do uniwersytetu, co osłabiło istotnie jego kondycję materialną. Jak wskazano w wystąpieniu, lata 50. XX wieku były okresem dynamicznego rozwoju KUL, ale jednocześnie czasem systematycznych ograniczeń przez władze PRL. Sytuacja lokalowa uniwersytetu była trudna z powodu ogromnej liczby studentów duchownych, ale także świeckich, którzy wybierali katolicką uczelnię ze względów światopoglądowych lub braku perspektyw na edukację w państwowych szkołach wyższych. Równie źle przedstawiała się sytuacja materialna uczelni, gdyż w latach 1944-1964 odebrano jej majątek o znacznej wartości, a jedynym budynkiem do prowadzenia dydaktyki był Gmach Główny, w którym na jednego studenta przypadało zaledwie 2,6 m² powierzchni dydaktycznej, co było jedną z najniższych w Polsce wartości. Komunistyczne władze skutecznie blokowały poprawę sytuacji, uniemożliwiając m.in. rozstrzygnięcie konkursu na rozbudowę kampusu KUL, ogłoszonego z okazji uroczystości 40-lecia uczelni w 1958 roku. W referacie przypomniano także sylwetkę inż. Lucjana Waszczuka, który przez kilka dekad odpowiadał za liczne budowy i przebudowy budynków naszej Alma Mater.

Po otwarciu towarzyszącej sympozjum wystawy (o której będzie mowa niżej) oraz przerwie kawowej rozpoczęła się druga sesja, prowadzona przez dr hab. Ewę Rzeczkowską. Dwa pierwsze referaty poświęcone były działalności Biblioteki KUL, a ostatni dotyczył wakacyjnej bazy KUL w Smolajnach (Smółowie) i Fromborku.

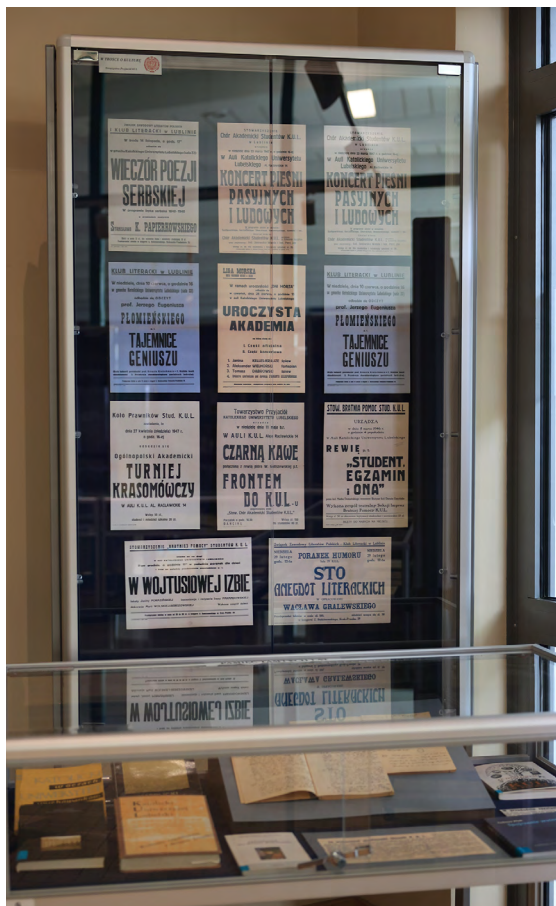
Doktor Joanna Nastalska-Wiśnicka w referacie „Biblioteka KUL w obliczu nowej rzeczywistości: lata powojenne 1944-1949” omówiła wyzwania związane z odbudową i funkcjonowaniem tej instytucji po wojnie. Mimo trudnych warunków materialnych i politycznych Biblioteka KUL wznowiła działalność już w listopadzie 1944 roku. W referacie omówione zostały straty wojenne i rewindykacja księgozbioru, a także trudne warunki lokalowe w siedzibie przy ul. Dolnej Panny Marii 4. Osobne miejsce w wystąpieniu zajęła decyzja o przeniesieniu instytucji do nowej lokalizacji przy ul. Chopina 27, co zakończyło się w listopadzie 1949 roku poświęceniem nowej czytalni przez prymasa Stefana Wyszyńskiego. Prelegentka omówiła także rolę prof. Andrzeja Wojtkowskiego, który w latach 1944-1949 kierował Biblioteką KUL i przyczynił się do jej reorganizacji, wprowadzenia nowych zasad inwentaryzacji oraz katalogowania zbiorów, a także wypracowania lepszego systemu udostępniania księgozbioru. Został podkreślony wpływ sytuacji politycznej na funkcjonowanie tej instytucji, w tym ograniczony dostęp do literatury

zachodniej oraz cenzura. Mimo trudności placówka przetrwała i odegrała kluczową rolę w życiu akademickim uniwersytetu.

Referat dr. Arkadiusza Adamczuka, kierownika Oddziału Zbiorów Specjalnych BU KUL, poświęcony był gromadzeniu książek w Bibliotece Uniwersyteckiej KUL w okresie powojennym, zwłaszcza w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej. Biblioteka po przejściu władzy przez komunistów jako instytucja kościelna nie miała prawa do egzemplarza obowiązkowego, a jej możliwości pozyskiwania literatury zagranicznej były znacznie ograniczone. Mimo to jej niezależność od władz państwowych miała także pewne zalety – nie została np. objęta cenzorską selekcją książek, którą stosowano w bibliotekach publicznych, eliminując pozycje uznane za „nieprawomyślne” lub „niebezpieczne” z perspektywy ideologii marksistowskiej. Jednocześnie BU KUL mogła liczyć na pewną przychylność administracji państwowej, zwłaszcza Ministerstwa Oświaty, które zezwoliło na przejmowanie materiałów z tzw. Zbiornic Księgozbiorów Zabezpieczonych. Istotnym wydarzeniem było również przejście części księgozbioru Biblioteki Kapituły Greckokatolickiej w Przemyśle po przeprowadzonej akcji „Wisła”, co wynikało z ustaleń i porozumień między Biblioteką KUL i Biblioteką Narodową.

Doktor hab. Edward Gigilewicz, pracownik Ośrodka Badań nad Dziejami KUL, w referacie zamykającym sympozjum opowiedział o wakacyjnych pobytach studentów i profesorów KUL w udostępnianych przez władze diecezji warmińskiej w latach 1946-1959 obiektach kościelnych w Smolajnach oraz we Fromborku. Smolajny, będące niegdyś letnią rezydencją książąt-biskupów warmińskich, gościły społeczność akademicką KUL w latach 1946-1952. Historia letniego wypoczynku w tym miejscu została jednak nagle przerwana, gdy komunistyczne władze przekazały majątek Zespołowi Państwowych Gospodarstw Rolnych w Dobrym Mieście. Po utracie Smolajn letni wypoczynek pracowników i studentów KUL przeniesiono do trzech kanonii – dawnych domów kanoników warmińskiej kapituły katedralnej we Fromborku. Każdego roku korzystało z nich ok. 150 pracowników uniwersytetu, organizowano także obozy wakacyjne dla studentów oraz letnie warsztaty Chóru Akademickiego KUL, podczas których przygotowywano koncerty dla miejscowej ludności. W ośrodku kwitło życie kulturalne – odbywały się otwarte prelekcje oraz spotkania z gośćmi, nawet z zagranicy. Początkowo działalność ta nie budziła sprzeciwu władz lokalnych, jednak z czasem zainteresowały się nią służby specjalne PRL, które doprowadziły do likwidacji także tego wakacyjnego ośrodka. Ostatni zorganizowany wypoczynek studentów KUL we Fromborku odbył się latem 1959 roku, gdy bp Tomasz Wilczyński udostępnił na ich potrzeby część pałacu biskupiego.

Omówionym wyżej referatem zakończyło się sympozjum, które następnie podsumowała dr hab. Irena Wodzianowska. Dziękując prelegentom za udział, podkreśliła znaczenie podjętej tematyki dla badań nad dziejami KUL oraz wyraziła nadzieję na dalsze spotkania tego typu w gościnnych progach Biblioteki Uniwersyteckiej KUL. Wspomniała również o wystawie towarzyszącej wydarzeniu, która poprzez bogaty materiał archiwalny i ikonograficzny uzupełniała poruszone w referatach zagadnienia. Ekspozycja „Nowa rzeczywistość, nowe wyzwania: Katolicki Uniwersytet Lubelski w pierwszych latach po II wojnie światowej” (il. 3)

Il. 3. Fragment wystawy, fot. S. Stasz

ukazała kontekst historyczny i znaczenie KUL w tym burzliwym czasie. Przybliżała losy uczelni, ukazując jej odbudowę i pierwsze lata funkcjonowania w trudnych warunkach politycznych i społecznych. Składała się z 18 gablot – 9 pionowych i 9 poziomych – w których prezentowane były fotografie, dokumenty archiwalne, książki oraz inne materiały ilustrujące działalność uniwersytetu w latach 40. XX wieku. Całość ekspozycji została umieszczona na IV piętrze Biblioteki Uniwersyteckiej KUL, w holu przed Czytelnią Główną, tworząc przestrzeń refleksji nad historią i wyzwaniem, przed którymi stanęła uczelnia w tamtym czasie.

W temat wystawy wprowadzało zwiedzających kalendarium wydarzeń z lat 1944-1952, umieszczone w pierwszej gablocie pionowej. Zestawienie to nie tylko ilustrowało moment reaktywacji KUL po wyzwoleniu Lublina, ale również kolejne etapy jego funkcjonowania

w pierwszych latach powojennych. Po odzyskaniu gmachu uniwersytetu i uroczystej inauguracji roku akademickiego w listopadzie 1944 roku KUL stopniowo rozwijał swoją działalność, mimo trudnych warunków ekonomicznych i politycznych. Kalendarium wskazywało na kluczowe momenty tego rozwoju – powołanie nowych sekcji i wydziałów, organizację kursów oraz działania na rzecz finansowej i organizacyjnej stabilizacji uczelni. Ważne wydarzenia, takie jak powstanie Sekcji Anglistyki, otwarcie Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej czy wizyta prymasa Anglii kard. Bernarda Griffina, ukazywały stopniową odbudowę akademickiej pozycji KUL. Jednak w kolejnych latach uczelnia coraz silniej odczuwała polityczny nacisk władz PRL, co skutkowało stopniowym ograniczaniem jej autonomii. Kalendarium kończyło się dramatycznym wydarzeniem – aresztowaniem rektora ks. prof. Antoniego Słomkowskiego w 1952 roku pod fałszywym zarzutem handlu walutą, co symbolicznie zamykało okres względnej niezależności uniwersytetu w pierwszych latach powojennych.

Dzięki bogatym zbiorom pochodzącym z zasobów Biblioteki Uniwersyteckiej KUL oraz skanom dokumentów z Archiwum Uniwersyteckiego KUL – udostępnionym dzięki uprzejmości jego dyrektora Marka Pawelca – odwiedzający mogli przenieść się w lata 40. XX wieku i prześledzić kolejne etapy odbudowy uczelni. Wśród eksponatów znalazły się oryginalne dokumenty administracyjne, fotografie, rękopisy oraz publikacje świadczące o funkcjonowaniu uniwersytetu i jego społeczności w trudnych realiach powojennych.

Ekspozycja rozpoczynała się od przedstawienia kontekstu historycznego wyzwolenia Lublina w 1944 roku i reaktywacji KUL w trudnych warunkach wojennych. Przypomniana została pierwsza powojenna inauguracja roku akademickiego, która odbyła się 12 listopada 1944 roku. Po latach wojennej zawieruchy uczelnia wznowiła działalność. Było to symboliczne wydarzenie, świadczące o determinacji i poczuciu wspólnoty, które towarzyszyło pracownikom i studentom.

Wojna pozostawiła po sobie ogromne zniszczenia, które dotknęły również Katolicki Uniwersytet Lubelski. Uczelnia straciła znaczną część swego wyposażenia, budynki były zdewastowane, wiele zasobów naukowych zostało bezpowrotnie utraconych lub rozproszonych. Na wystawie zaprezentowano spis utraconych dóbr, obrazujący skalę zniszczeń. Ważnym dokumentem świadczącym o trudach odbudowy była sprawozdawczo-statystyczna ankieta dla szkół wyższych za rok akademicki 1944/1945 oraz *Sprawozdanie z działalności KUL za lata 1944-1946*, w których odnotowano zarówno straty, jak i pierwsze kroki podjęte na rzecz odbudowy. Wystawa ukazywała jednak nie tylko historię odbudowy KUL, ale również ogromne trudności finansowe, z którymi musiała się zmierzyć uczelnia. Nie mogła liczyć na wsparcie ze strony władz państwowych, dlatego jej istnienie w dużej mierze zależało od ofiarności społecznej. W jednej z gablot można było zobaczyć oryginalne cegiełki o nominałach 10 i 50 zł, sprzedawane jako forma wsparcia uniwersytetu. Zaprezentowano również maszynopisy i druki ulotne dotyczące powojennej odbudowy uczelni, zestawienia finansowe wpływów z Dnia Uniwersyteckiego i składek Towarzystwa Przyjaciół KUL, a także dokumenty związane z Fundacją Potulicką. Wszystko to umożliwiło stopniowe przywracanie normalnego funkcjonowania uniwersytetu.

Kolejne części wystawy ukazywały codzienność powojennego KUL. Wśród prezentowanych materiałów znalazł się projekt statutu Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego z 1948 roku, dokumentujący organizacyjne podstawy funkcjonowania uczelni w nowych realiach. Obok niego umieszczono spisy wykładów z lat 40. XX wieku, pierwsze publikacje naukowe oraz dokumenty dotyczące działalności dydaktycznej.

Ważnym elementem ekspozycji były fotografie profesorów i studentów, dokumentujące zarówno uroczyste momenty akademickie, jak i codzienne życie społeczności uniwersyteckiej. Szczególną uwagę przyciągały zdjęcia Chóru Akademickiego KUL, profesorów i studentów poszczególnych sekcji, kół studenckich oraz fotografie ze Smołajna (Smołowa), gdzie działał akademicki ośrodek wypoczynkowy. Można było zobaczyć także afisze reklamujące wydarzenia kulturalne, które przypominały, że mimo trudnych czasów studenci i wykładowcy starali się podtrzymywać tradycję akademicką i życie artystyczne na uczelni.

Osobna część wystawy poświęcona była trudnym relacjom między KUL a komunistycznym rządem. Wśród eksponatów znalazły się: korespondencja z władzami, dokumenty dotyczące cenzury akademickiej i pisma Ministerstwa Oświaty w sprawie redukcji dotacji dla uniwersytetu. Pokazano również materiały związane z próbami ograniczenia działalności KUL, w tym likwidację sekcji prawnej oraz rozwiązanie Bratniej Pomocy w 1950 roku, a także karykatury drukowane w ówczesnej prasie, ośmieszające rektora KUL.

Tę część ekspozycji zamykała sekcja wspomnieniowa „Pamięć tamtych lat”, gdzie szczególne miejsce zajmowały bruliony z notatkami ks. prof. Antoniego Słomkowskiego. Jego osobiste zapiski stanowią dziś unikalne świadectwo tamtych trudnych czasów – walki o autonomię KUL, trudności finansowych oraz politycznych represji. W tej części znalazły się także wspomnienia studentów i pracowników uczelni, publikacje dokumentujące ich przeżycia oraz wycinki prasowe z 1950 roku dotyczące sytuacji uniwersytetu.

Osobna część wystawy była poświęcona Bibliotece Uniwersyteckiej KUL, której działalność została szczegółowo przedstawiona w kalendarium tej instytucji. Dokumenty prezentowane w gablotach ukazywały, jak w trudnych warunkach wojennych i powojennych bibliotekarze KUL podejmowali wysiłki na rzecz odbudowy księgozbioru i przywrócenia funkcjonowania placówki. Fotografie (w tym autorstwa Edwarda Hartwiga) przedstawiały wnętrza Biblioteki KUL w jej dawnej siedzibie przy ul. Dolnej Panny Marii 4 oraz w nowym gmachu przy ul. Chopina 27, otwartym w 1949 roku, w tym zdjęcie z poświęcenia czytelni z udziałem prymasa Polski kard. Stefana Wyszyńskiego. W gablotach poziomych można było zobaczyć oryginalną księgę inwentarzową BU KUL, zawierającą informację o wznowieniu pracy w październiku 1944 roku, księgi protokołów Komisji Bibliotecznej i zebrań doszkalających pracowników bibliotecznych, a także wspomnienia Krystyny Deptułowej – jednej z powojennych pracownic.

Wystawa „Nowa rzeczywistość, nowe wyzwania” przedstawiła wielowymiarowy obraz Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w pierwszych latach powojennych – jego odbudowę, walkę o przetrwanie oraz wpływ zmieniających się realiów politycznych. Jej scenariusz został przygotowany przez dr Joannę Nastalską-Wisnicką, zaś opracowaniem graficznym zajęła się Urszula Szymańska. Plakat wystawy zaprojektował dr Grzegorz Misiura, a aranżację i montaż ekspozycji wykonali: Barbara Cech, Aleksandra Bartoszewicz, Dariusz Duma i Urszula Szymańska. Współpracę przy organizacji podjęli także: Jagoda Jaźwierska, Barbara Wierzchowska i Janusz Wiorko.

Organizatorzy symposium i wystawy wyrażają nadzieję, że wydarzenie to przyczyniło się do popularyzacji powojennej historii KUL oraz lepszego zrozumienia jego roli w funkcjonowaniu i rozwoju polskiego społeczeństwa w latach Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.

Słowa kluczowe: Katolicki Uniwersytet Lubelski; Biblioteka Uniwersytecka KUL; symposium naukowe; wystawy; szkolnictwo wyższe; powojenna odbudowa KUL; reaktywacja KUL; socjalizm; ideologia marksistowska; młodzież studencka; wakacyjne ośrodki KUL